Popper a Stránský o interpretaci Platóna

POPPER AND STRÁNSKÝ
ON INTERPRETING PLATO

JOSEF MOURAL

Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

Pasteurova 3544/1

400 96 Ústí nad Labem

josef.moural@ujep.cz

ABSTRAKT

Popper more or less abandoned the field of Plato interpretation after 1945, restricting himself to a few corrections and additions and to mostly formal replies to Levinson and Wild. Today, his Plato interpretation is often neglected or considered just an oddity. I defend Popper against two objections raised recently by Jiří Stránský: that (1) his campaigning against modern totalitarianism is unacceptable as a viewpoint for dealing with Plato, and that (2) Popper neglects the dramatic reading approach. I show that Popper is in fact – regardless of how controversial his particular arguments are – not naive but quite sophisticated methodologically (and close to Jan Patočka) on the first issue. Finally, I discuss the shortcomings of both the one-sided ‘dramatist’ and the ‘argumentist’ approaches and propose a more fruitful distinction between *straight* reading ascribing to Plato what appears to be the winning persuasive content of the dialogue (argumentative, rhetorical, mythopoetical) on the one hand, and *oblique* reading dissociating him from it, on the other.

— Mnozí čtenáři vlastní zprávy Karla Poppera o jeho exkursi do dějin filosofie, jež tvoří jednu (textově nejrozsáhlejší) z obsahových složek jeho knihy *Otevřená společnost a její nepřátelé*¹, se celkem snadno shodnou, že nese rysy diletantství a že je citelně ovlivněna mimořádností situace, v níž vznikala. Popper, před odchodem na Nový Zéland učitel hudební výchovy a ručních prací, se v ní podle vlastních slov nepokouší podat úplný a vyvážený pohled na pojednávané myslitele, nýbrž přispět válečnému úsilí tím, že poukáže na *nebezpečí pro svobodu*, jež plyne z všudypřítomného nekritického přijímání jejich názorů. Rád bych se tu nicméně pokusil ukázat, že Popper je diletantem geniálním nebo

přinejmenším mimořádně schopným a že zejména jeho interpretace Platóna, vzdor své jednostrannosti, zaslouží vysoké uznání a přiměřenou badatelskou pozornost.

S Alešem Havlíčkem jsme na toto téma narazili několikrát a vždy je rychle uzavřeli s tím, že bude třeba podívat se na to důkladněji, až bude čas. Teď se k tomu už nejspíš nedostaneme; chtěl bych se nicméně pokusit splatit tento dluh aspoň přítomným článkem. A protože se k jeho tématu nedávno vyslovil další z účastníků našich (novějších) společných platónských rozhovorů, Jiří Stránský², zapojím do pomyslné diskuse i jeho.

Nejprve se pokusím krátce připomenout Popperův záměr při psaní *Otevřené*

1 Popper 2011, 2015 (orig. Popper 1945).

2 Stránský 2013a, 2013b.

společnosti, okolnosti jejího vzniku, Popperovu interpretaci Platóna a starší cizojazyčnou polemiku s ní, peripetie překládání Poppera do češtiny a počínající polemiku českou. V následujícím oddílu se pak podívám poněkud detailněji na několik charakteristických témat z obou polemik.

■ I.

Karl Popper byl do značné míry autodidakt. Odešel z gymnázia v šestnácti a následujících devatenáct let žil životem intelektuálního bohéma, který se sice postupně usadí a ožení, pro něhož je ale profesionální život i nadále jen jakýmsi přívažkem k tomu hlavnímu, totiž k intenzivnímu amatérskému zájmu o studium a diskusi, o krásu a o sociální pokrok.³ Tak si po letech příležitostných nekvalifikovaných prací pro obživu (opravy silnic apod.) sice ve večerních kursech dodělá maturitu a vyučí se uměleckým truhlářem, toto řemeslo ale nevykonává, nýbrž se zapojuje do sociální práce s chudými dětmi; nakonec absolvuje pedagogický institut a v osmadvaceti se stane středoškolským učitelem.

Zároveň hodně čte a diskutuje (mezi mladými, kteří po válce bydlí zadarmo v opuštěných vídeňských kasárnách v Grinzingu a šatí se do nepotřebných starých uniforem, je vedle Poppera i několik dalších budoucích intelektuálních a kulturních celebrit), dochází – aniž by

byl řádně zapsán – na Vídeňskou univerzitu, prochází tam přednáškami všech možných oborů, z nichž se postupně zaměřuje především na fyziku a matematiku, s některými docenty se zná a soukromě s nimi konzultuje. Takto získanou erudici uplatní ve své prvotině *Logika vědeckého bádání*⁴, vydané v roce 1935 (zkrátit a upravit rukopis tehdy nezkušenému autorovi pomáhá jeho strýc, profesor a ministerský rada Walter Schiff). Tento spis zajistí Popperovi jistou reputaci, díky níž se mu podaří získat místo lektora v nevelké Canterbury College v Christchurch na Novém Zélandu, a umožní mu tak uniknout blížící se nacistické hrozbě.

Absence formálního vzdělání tedy Popperovi rozhodně nepřekáží v tom, aby napsal jednu z nejvýznamnějších filosofických knih 20. století (za níž *Logika vědeckého bádání* začne být považována již brzy po 2. světové válce). Spíše naopak: právě nezátíženost předsudky a koncepcemi, jež sdílejí řádně vystudovaní filosofové, umožní Popperovi podívat se na příslušnou filosofickou problematiku nově a zahlédnout v ní obsahy, které nám od jeho vystoupení připadají samozřejmé (a s nimi ovšem i takové, které mezitím bylo třeba odmítnout). Právě tato čerstvost pohledu a absence profesionalismu (k němuž patří i jistá opatrnost a zdvořilost vůči kritizovaným kolegům) vede k tomu, že Popper bývá někdy chápán jako jakýsi předsókratík zázrakem přesazený do 20. století.⁵

3 Vynikající biografii pokrývající první polovinu Popperova života (do r. 1945) je Hachon 2000: z ní jsou čerpány informace o historických okolnostech Popperova života.

4 Popper 1997, orig. Popper 1935.

5 Mural 1997, s. 50.

Na Novém Zélandu má Popper hodně práce: za chodu se učí vyučovat v cizím jazyce obor, který vlastně nikdy nestudoval, publikuje novou axiomatizaci teorie pravděpodobnosti a po obsazení Rakouska nacisty se pokouší pomoci vystěhovat se více než stovce potřebných (uspěje v 36 případech). Vedle toho rozepisuje roku 1938 dva články, v nichž hledí vyvrátit dva pilíře marxismu – dialektiku a teorii dějin. Je totiž přesvědčen, že nekritické lpění na marxistických bludech přispělo k tomu, že kdysi velmi silná sociální demokracie (k níž Popper měl politicky blízko) nebyla schopna klást v Rakousku nastupujícímu fašismu účinný odpor. Článek „What Is Dialectic“ je hotov na začátku roku 1939 a Popper jej posílá do *Mind* (jediného filosofického časopisu, který místní kolejní knihovna odebírá), kde v roce 1940 vychází.

S druhým rukopisem, „The Poverty of Historicism“, jsou ale potíže. Kolegům, kterým jej dává během roku 1939 číst, připadá text těžko srozumitelný, a zvláště je zaráží Popperova kritika *esencialismu*.⁶ Popper jim své námitky vysvětluje, postupně do textu začleňuje historické odkazy na Aristotela a na Platóna (s nímž se seznamuje, když se roku 1939 pouští do studia etiky, aby ji mohl vyučovat), ty se v pokračujících diskusích dále rozrůstají a nakonec se Popper rozhoduje materiál rozdělit a přenést historickou polemiku do samostatného článku s pracovním názvem „Marginal Notes on the History of Historicism“.

6 V konečné podobě *Bídy historicismu*, odd. 10, s. 28–33 opraveného českého vydání (Popper 2000).

Časem se z rozepsaného článku stane plán na několik článků (když musí v koleji učit dějiny filosofie, začte se roku 1941 do Hegela) a v říjnu 1941 si Popper uvědomuje, že nejlepší formát pro jeho stále rostoucí projekt bude kniha: ta kniha, kterou dnes známe pod názvem *Otevřená společnost a její nepřátelé*.

Mezitím se zároveň neblaze vyvíjí válečná situace. Hitler obsazuje velkou část Evropy a slaví úspěch za úspěchem. Popper se hlásí do armády, ale je odmítnut a nezbývá mu než sledovat, jak se svobodný svět hroutí pod náporem dobře organizovaných sil rasistického útlaku. Z textu *Otevřené společnosti* i z Popperových vzpomínek je zřejmé, že knihou chtěl na prvním místě pomoci zvrátit tento nepříznivý vývoj: že ji chápal jako svůj „příspěvek válečnému úsilí“. A když do války vstupují Japonci a v první polovině roku 1942 rychle postupují Tichým oceánem, Popper ještě vystupňuje své zběsilé pracovní tempo (nezapomínejme, že nemá žádné úlevy z výuky), aby rukopis byl hotov dříve, než Japonci dorazí k Novému Zélandu.

I když Popper koncipuje svou knihu z velké části jako agitaci směřovanou do aktuální politické situace (jádnem jeho sdělení, zde i v *Bídě historicismu*, je: budoucnost není předurčena, nýbrž závisí na nás, na našem úsilí a důmyslu), jde stále o knihu, která chce držet akademické standardy, a tedy nelhat ani nepřekrucovat pravdu (což by v Popperových očích ostatně diskreditovalo i její politické poslání). Účelem právě podaného stručného přehledu mimořádných okolností, za nichž kniha vznikala, tedy není omlouvat případné chyby a omyly

v ní,⁷ nýbrž jen učinit srozumitelnějším Popperovo neobvyklé interpretační zaměření. Popper sice očividně do starého Řecka promítá svou zkušenost z 20. století, ale jeho záměrem zůstává *popsat co nejpřesněji a nejvěrněji určitý aspekt pravdy o Platónovi a Sókratovi*: aspekt, který se teprve z Popperova hlediska stává jasně viditelným.

Co tedy Popper o Platónovi říká? Za prvé, rozhodně mu neupírá velikost. Na rozdíl od Hegela, jehož Popper považuje za komického šarlatána, a Aristotela, jemuž sice přisuzuje píli a šíří zájmu, ale upírá mu originalitu či brilanci, je Platón pro Poppera „největší ze všech filosofů“, jehož „intelektuální výkon je ohromující“.⁸ Pro pathos Popperovy teorie vědy je ovšem právě charakteristické, že na intelektuální velikosti nakonec tolik nezáleží: vědění postupuje vpřed kritikou, kterou může podat kdokoli, a přitom se může trefit, takže je zcela legitimní, že i někdo tak malý jako Popper může kritizovat někoho tak velkého, jako je Platón.⁹

Za druhé, považuje ho – tak jako Hérakleita – za myslitele reagujícího na destabilizaci starého sociálního řádu, na chaos následující po ztrátě moci staré kmenové aristokracie (v níž by shodou okolností měli oba, Hérakleitos i Platón,

značně privilegované postavení). Zde vidíme, jak Popper heuristicky využívá vlastní zkušenost, zkušenost hocha vyrůstajícího ve vyšší vrstvě stabilní a blahobytné císařské Vídne a zakusivšího její zbídačení po prohrané válce, sociální a hospodářský chaos a z něho vyrůstající myšlenkové zmatky. Někdo by mohl říci, že takové včítání vlastní zkušenosti do o dva a půl tisíce let staršího světa je naivní a nemůže nic dobrého přinést: zamysleme se nad tím ve druhé části článku.

Za třetí, Platónovu reakci na destabilizaci a chaos vykládá Popper jako intenzivní touhu po stabilním, neměnném řádu. Ten Platón jednak nachází v říši idejí, na nichž pak geniálně ukazuje, jak je bez nich nemyslitelné jak rozumění a poznání, tak touha a usilování i v tomto našem zmateném a měnícím se světě, a jednak jej postuluje jako politický ideál „arestované“ – zadržené, tedy strukturně neproměnlivé – společnosti.

Za čtvrté, Popper nachází v Platónovi geniálního sociálního teoretika (a podivuje se, že tato stránka jeho díla zůstala dosud „do značné míry bez povšimnutí“), jehož sociologie je „důmyslnou směsí spekulace a pronikavého pozorování faktů“.¹⁰ Platón podle Poppera buduje „neuvěřitelně realistickou teorii společnosti, schopnou vysvětlit hlavní trendy historického vývoje řeckých států i sociální a politické síly působící v jeho době“¹¹.

Za páté, Popper navrhuje postavit proti sobě jako dva ideální typy: Sókrata,

7 Některé z nich, zejména v nejméně povedené 12. kapitole věnované Hegelovi, ovšem zjevně souvisejí se špatnou zásobeností kolejní knihovny a novozélandských knihoven vůbec (a nemožností užívat za válečné situace meziknihovních výpůjčních služeb).

8 Popper 2011, s. 366.

9 Tento princip pěkně vyjadřuje motto z Edmunda Burka (Popper 2011, s. 8).

10 Popper 2011, s. 46.

11 Tamt.

svobodmilovného zkoumatele a kritika, na jedné straně, a na druhé straně Platóna, který Sókrata sice miluje a obdivuje, ale sám je zatvrzelým dogmatikem a totalitářem. Mnoho zmatení při četbě Platóna bude pak pochopitelně plynout z toho, že Platón propůjčuje svou geniální literární tvořivost jak textům oslavujícím Sókrata a respektujícím jeho ideály, tak textům, v nichž propaguje své vlastní vize (a v nichž přitom někdy dává rovněž hlavní slovo postavě jménem Sókratés). Oddělit tyto dvě polohy nám pak pomůže, abychom nebyli docela zmateni, když např. v jedněch dialozích Sókratés zasvěcuje do filosofie teenagery, a v druhých přísně zapovídá pěstování filosofie každému pod třicet let věku.

A za šesté, v Platónově vizi stabilního státu, který uniká úpadku politických změn, tak bystře analyzovaných Platónem-sociologem, hraje temnou, ale významnou roli myšlenka rasové čistoty a eugenického programování. Zde Popperův snad bizarní interpretační klíč opravdu dovoluje napřít pozornost na některé pasáže *Ústavy*, které dlouhé řady interpretů přehlížely nebo co nejdiskrétněji zametaly pod stůl.

S jistým zpožděním, plynoucím jak z toho, že se akademický svět teprve vracel k normálnímu fungování po návratu z války, tak z toho, že v Popperově knize je starověku věnována jen menší část, takže první recenze většinou nepsali specialisté starověkáři, se k Popperovu výkladu Platóna obrátila kritická pozornost odborné veřejnosti (na americké půdě rozsáhlejší polemické reakce následovaly až po americkém vydání

v roce 1950¹²). Jak se dalo očekávat, celá Popperova kniha, a především její interpretace velkých postav minulosti vyvolaly velkou a ohnivou kontroverzi. Je nicméně třeba konstatovat, že hlavní recenze nejsou nepříznivé a že se většinou snaží Poppera chránit před bezmyšlenkovitým odmítnutím založeným čistě na odpor vzbuzující nevybíravosti jeho kritiky.

Gilbert Ryle, profesor metafyziky v Oxfordu a šéfredaktor časopisu *Mind*, v šestistránkové recenzi hodnotí Popperovu práci na řeckých dějinách a myšlení jako „hlubokou a originální“ a prohlašuje: „Platonic exegesis will never be the same again.“¹³ I když se domnívá, že Popper jde příliš daleko v připisování Platónovi instrumentálních, mimo-filosofických motivů, nepochybuje o tom, že takovýto interpretační směr je v případě Platóna legitimní a potřebný¹⁴ (a směr Rylova vlastního tázání v pozdější monografii *Plato's Progress* vykazuje jasné stopy Popperova vlivu).

Reginald Hackforth, profesor starověké filosofie v Cambridgi a člen Britské akademie, je o něco kritičtější než Ryle, ale každopádně i podle něho s Popperovou knihou „budou muset vážně počítat všichni, kdo studují Platóna“¹⁵. Podobně jako Ryle i Hackforth výslovně doporučuje čtenářům studium Popperových „učených a často přínosných“ poznámek.¹⁶

12 Popper 1950.

13 Ryle 1947, s. 172.

14 Tamt., s. 169.

15 Hackforth 1947, s. 55.

16 Tamt., s. 57.

Richard Robinson, oxfordský don a autor uznávané platónské monografie, začíná svou jednadvacetistránkovou recenzi amerického vydání pro nejvýznamnější časopis té doby *The Philosophical Review* slovy, k nimž mám chuť se bez výhrad připojit: „Zapřísahám vás, čtete Popperovu *Otevřenou společnost* a nenechte se od důkladného a sympatizujícího studia odradit značně pohoršlivými věcmi, jež, připouštím, také obsahuje.“¹⁷ V obsáhlé recenzi se Robinson mimo jiné zabývá Popperovými překlady řeckých originálů. Konstatuje, že jsou často nepřátelsky zaujaté, tzn. že Popper z dostupných možností vybírá tu, jež Platóna více očerní, ale podotýká, že na tom v tomto ohledu není Popper hůře než většina dosavadních překladatelů, kteří byli v podobné míře zaujati zase pro Platóna a nepříjemné pasáže přikrášlovali (a jmenuje Lindsaye a Shoreyho jako jediné, kdo se při překládání Platóna takové jednostranné zaujatosti dokázali vyhnout).¹⁸ Dojem, který podle Robinsona typický čtenář při četbě Popperových překladů má („Tohle Platón určitě neřekl – nebo tu přinejmenším Popper zamlčuje něco, co by ten text postavilo do příznivějšího světla.“¹⁹), tak podle něj nepramení tolik z Popperových chyb (i když i na ty v jednotlivých případech Robinson upozorňuje),²⁰ jako z toho, že čtenář byl vychován v tradici, která Platóna systematicky a neméně intenzivně jako

Popper přikrášlovala.²¹ Jakkoli jsou tedy Popperovy překlady zaujaté, rozhodně je třeba brát je vážně, protože „upozorňují na skutečné a důležité aspekty Platónova myšlení, které bývají přehlíženy“²². Robinson dále považuje Popperův výklad vztahu Sókratés–Platón za nejjasnější a nejpřesvědčivější z dosud podaných.²³

Vedle těchto recenzentů, kteří oceňují Popperovy myšlenky, ale jsou zaskočení nevybíravostí jeho útoku na Platóna (jakož i na Aristotela, a především na Hegela), nacházíme jinou skupinu autorů, kteří naopak Popperovy názory odmítají (a proto je tolik netrápí jeho styl). Zatímco první z nich, amsterdamský gymnaziální profesor Gerrit Jacob de Vries, věnuje svou útlou knihu výlučně polemice s Popperem,²⁴ další se věnují obraně Platóna před celou bandou kritiků a nactiutřačů, k níž vedle Poppera patří především princetonský profesor Warner Fite²⁵, oxfordský don Richard H. S. Crossman²⁶ a wisconsinský docent

21 “The general startling effect, therefore, of Dr. Popper’s translations is not due to his inaccuracies but to his having adopted a fresh and independent approach to Plato.” (Robinson 1951, s. 492)

22 Robinson 1951, s. 491.

23 Tamt., s. 494.

24 De Vries 1952.

25 Fite 1934. Warner Fite (1865–1955) byl filozof, od r. 1917 profesor v Princetonu.

26 Crossman 1937. Richard H. S. Crossman (1907–1974) se na základě skvělých studijních výsledků ve čtyřicetiletých letech stal učitelem klasické filologie v Oxfordu a členem New College, akademickou dráhu ale opustil poté, co svedl manželku kolegy, profesora zoologie. Za války sloužil v oddělení psychologické války a získal Řád britského impéria (OBE): byl mj. scenáristou dokumentárního filmu

17 Robinson 1951, s. 487.

18 Tamt., s. 488 a 491.

19 Tamt., s. 488.

20 Tamt., s. 489–490.

Alban D. Winspear²⁷. Skupině obhájců Platóna vévodí vedoucí harvardské klasické filologie William Chase Greene²⁸ se svou presidentskou přednáškou v Americké filologické asociaci a přizvukují mu harvardský filosof John Wild²⁹ (v jehož knize je obrana Platóna jen přípravou pro o platónský realismus opřené výklady o přirozeném právu) a provinční filolog Ronald B. Levinson³⁰.

o koncentračních táborech, který režíroval Alfred Hitchcock a který byl tak děsivý, že zůstal skryt před diváky až do r. 2015. V letech 1945–1974 byl poslancem (za Labour Party), v 60. letech dvakrát ministrem a dva roky předsedal dolní sněmovně. Jeho deníky z dob práce na ministerstvu inspirovaly televizní seriál *Ano, pane ministře*.

27 Winspear 1940; 2. vyd. Winspear 1956; 3. vyd. Winspear 1974. Kanaďan Alban Dewes Winspear (1899–1973) díky Rhodesově stipendiu vystudoval *Literae humaniores* v Oxfordu; vyučoval pak klasickou filologii na Queen's College v Kingstonu (Ontario) a od r. 1930 na University of Wisconsin. Jakožto marxista a patrně i komunistu musel za studené války opustit vysoké školství a jen příležitostně pracoval jako středoškolský učitel (jeho živobytí podporoval mladší bratr Francis, multimilionář a jeden z nejbohatších Kanaďanů). Čtenáři *Aitheru* mohou Winspeara znát jako překladatele Lucretia Cara (1955) nebo jako průkopníka počítačové analýzy Platónových textů. Dosti příznivou recenzi Winspeara 1974 nenapsal nikdo menší než Jonathan Barnes: Popper je podle něho sice nepochybně pronikavější filosof než Winspear a jeho kniha je erudovanější, ale Winspear je méně umanutý a spravedlivější (Barnes 1976, s. 206).

28 Greene 1953.

29 Wild 1953.

30 Levinson 1953. Velice příznivou recenzi na Wildovu a Levinsonovu knihu napsal Eric Voegelin, jehož jediná výtku byla, že nepostoupili dost daleko v ničení svého „cíle“ (Poppera) a že nepřímou připouštějí, že (i) otevřená společnost je vůbec téma hodné pozornosti a že (ii) by to bylo něco

Popper ovšem po roce 1945 do značné míry vyklízí pole platónské interpretace a spokojuje se se spíše formálními odpověďmi Levinsonovi³¹ a Wildovi³² (podklad pro chronologicky nejstarší chystanou odpověď de Vriesovi byl publikován až posmrtně)³³, takže diskuse postupně utichá a úměrně její absenci se ustaluje pohodlné mínění, že Popper do kánonu důležitých vykladačů Platóna nepatří. Slábnutí diskuse dokumentují dva retrospektivní sborníky: menší, Thorsonův *Plato: Totalitarian or Democrat?* (1963), shrnuje šest a větší, Bambroughův *Plato, Popper and Politics* (1967), patnáct vybraných příspěvků do této diskuse z let 1938–1962. Bambrough sumarizuje situaci následovně: obhájci Platóna sice slaví vítězství, kdykoli mohou ukázat nějakou nepřesnost antiplatónistů nebo nabídnout interpretační aspekt, který je pro Platóna příznivý, ale tato vítězství nejsou k ničemu, neboť (1) „není pochyb, a to ani v mysli většiny Platónových přátel, že jeho ideální společenství je autoritářské zásadami i praxí a že jeho nejdůležitější instituce jsou takové, že jen velmi málo Platónových přátel by bylo připraveno je tolerovat v moderních státech, ve kterých žijí“³⁴, a (2) spíše než o ty či ony specifické rysy zvažované obce a o spor ohledně jejich vyplývání z Platónových premis jde o přijatelnost oněch premis samých.³⁵

špatného, kdyby Platón byl jejím nepřitelem (1954, s. 862).

31 Popper 2011, s. 347–367 (originál doplněn do vydání z r. 1961).

32 Popper 1974.

33 „Response to de Vries [1952]“, in: Popper 2008, s. 184–195.

34 Bambrough 1967, s. 10.

35 Tamt., s. 11.

V našich zemích byla recepce Poppera až překvapivě dlouho dosti slabá a zprvu se zaměřovala buď na jeho polemiku s marxismem, nebo na jeho filosofii přírodních věd (kde za připomenutí stojí obsáhlá kapitola v pěkné knize Jozefa Viceníka³⁶). O rostoucím zájmu o jeho politickou a sociální filosofii během normalizace svědčí jak několik pasáží v Čermákově *Otázce demokracie*³⁷, tak záslužné brněnské samizdatové překlady Miloše Caldy a Jany Odehnalové. Ty byly podrobeny rozsáhlým redakčním zásahům (ne vždy prospěšným) pro vydání v nakladatelství OIKOYMENH v letech 1994–1995.³⁸ Ani po něm se ale u nás o Popperovi jako o historikovi filosofie nezačalo důkladněji diskutovat (vliv na to patrně měla právě i nižší kvalita překladu a edice vůbec); s prvním příspěvkem do takové diskuse přišel až nedávno Jiří Stránský³⁹, který již také mohl pracovat s opraveným vydáním *Bídy historicismu*⁴⁰ i *Otevřené společnosti I*⁴¹ (mezitím vyšlo i opravené vydání *Otevřené společnosti II*⁴²).

36 Viceník 1988, s. 94–156.

37 Čermák 1992, s. 17, 28–31, 34, 109, 128, 150, 221 – vztahu Platón–Popper se týkají zvláště s. 28–29 a 128. Čermák se k otázce Platónova údajného totalitářství později vrátil (1995), ale zde buduje svou alternativní koncepci bez přímé polemiky s Popperem.

38 Popper 1994a, 1994b, 1994c, 1995 – srv. recenzi Mural 1997.

39 Stránský 2013a, 2013b. Pro úplnost dodejme, že téma otevírá už i brněnská bakalářská práce Jiřího Jirovského (2006), k níž budeme také přihlížet – jedná se ovšem pouze o bakalářskou práci.

40 Popper 2000.

41 Popper 2011.

42 Popper 2015.

II.

Podívejme se nyní na některé výtky, které Popperovi jeho kritici adresují. Soustředíme se přitom především na sporné body metodické, neboť sporů obsahových je velmi mnoho a jejich řešení je leckdy dost spleťtité. Mimo to se domnívám, že právě ve věci metodických problémů dosavadní diskuse nejspíše potřebuje trochu doplnit.

Vypadá to totiž tak, že zejména zde v Čechách je odmítání a přehlížení Poppera jako historika filosofie často spojeno s názorem, že jakkoli třeba v dílčích otázkách překladu a interpretace Popper zahlédl něco nového a zajímavého, jeho celkový přístup je metodologicky naivní, a proto nepřijatelný. Já se naopak pokusím ukázat, že pokud se od Poppera ještě i dnes máme čemu učit, je to v neposlední řadě jeho nauce o metodě sociálních věd a humanitních disciplín – což by ostatně nemělo být překvapivé, když uvážíme, že právě problematice metody bádání Popper věnoval mnoho úsilí a že jeho věhlas pramenil především odtud.

Dosud nejdůkladnější domácí kritik Poppera (ve věcech filologických), Jiří Stránský, mu vytýká metodologickou naivitu ve dvou ohledech: za prvé, Popper se nesnaží „o nezaumatou interpretaci textu velkého myslitele“, nýbrž přistupuje k němu s „nenávisí k totalitním režimům“ 20. století, jež je „jako východisko interpretace téměř dva a půl tisíce let starého textu [...] zcela nemístná a kontraproduktivní“.⁴³ A za druhé, Popper podle Stránského

43 Stránský 2013b, s. 8–9.

„zcela ignoruje filosofickou relevanci dramatické stránky Platónových děl a postavu Sókrata chápe zcela jednoduše jako tlumočníka Platónových názorů“⁴⁴. Podívejme se nyní podrobněji na obě tyto výtky.

Co se týče první z nich, rád bych ukázal, že Popper zde zaujímá stanovisko dosti podobné Patočkovu, ale jemněji a přesněji vypracované. Podle nich není možné k interpretaci historického materiálu přistupovat nezaujatě, nebo přesněji by takové zpracování bez zaujetí – bez toho, že by nás něco *zajímalo* – nemohlo vést k ničemu lepšímu než k jeho bezduchému shromažďování a reprodukování. Už i jen pouhá klasifikace materiálu, ba už pouhý výběr toho, co z nezměrného množství dostupných artefaktů stojí za pozornost, vyžaduje hledisko: tím spíše pak položení otázky či stanovení problému.

Dobrá, ale jak je to s legitimitou různých hledisek a přístupů? Jsou některé přijatelné, a jiné nikoli? Popper zde, opět v dobré shodě s Patočkou, říká: zatímco naše teorie (tzn. soudy, které o zkoumané záležitosti pronášíme, a jejich soustavy) mohou být pravdivé, nebo nepravdivé, interpretační hlediska jako taková nejsou pravdivá, či nepravdivá, správná, či nesprávná. Hodnotíme je podle toho, zda jsou *plodná*, nebo *neplodná*, resp. do jaké míry jsou plodná (to je další aspekt zásadního rozdílu mezi teoriemi a interpretačními hledisky: zatímco mezi pravdivostí a nepravdivostí je nespojitý protiklad, mezi plodností a neplodností je kontinuální

pole – odtud pak také plodných interpretačních hledisek (i navzájem se vylučujících) může být spousta, zatímco dvě navzájem neslučitelné pravdivé teorie o téže věci nejsou možné).

Pojem plodnosti, který má v této úvaze ústřední postavení, lze blíže vysvětlit – ale jen o trochu blíže. Rychle tu narážíme na primitivní, na nic jednoduššího nepřevoditelný fenomén naší *nelhostejnosti*: toho, že nám *o něco jde*. Plodnost východiska se osvědčuje tím, že nám dovoluje něco *zajímavého* zahlédnout či formulovat: něco, co nám není lhostejné a co souvisí s tím, o čem nám jde.

Toto zaujetí – to, o čem nám jde – pochází pochopitelně z naší dnešní situace a bez něho by veškerá minulost byla lhostejná jako příslovečné loňské sněhy, jak říká Patočka. Není tedy rozumné rovnou odmítnout Popperovo heuristické východisko, založené na domnělé analogii mezi osudem patricijského synka uprostřed hroutícího se světa staré slávy ve Vídni kolem roku 1920 a v Athénách kolem roku 400 př. Kr. Rozumné je tázat se, do jaké míry je plodné.

Rozumí se samo sebou, že nic z toho, co bylo řečeno, nemá a nemůže omlouvat věcná nedorozumění a omyly, které by byly založeny na neznalostech historického prostředí. Jinak řečeno, to, že naše interpretační východiska jsou z naší současnosti, neospravedlňuje nikterak případné ignorování rozdílů mezi dneškem a tou kterou minulou dobou. Takové rozdíly ignorovat by bylo pošetilé a pravděpodobně by to vedlo k utváření mylných soudů a nepravdivých teorií. Musíme mít dnešní zájem

44 Tamt., s. 9.

(nemůžeme mít žádný jiný) a musíme mít co nejlepší vědomosti o minulé době, abychom mohli uspět.

Ukážeme si za chvíli krátce, kde a jak Popper tyto názory na interpretaci formuluje. Než k tomu ale přistoupíme, uvažme, co je třeba říci ke Stránskému první výtce. Můj názor je ten, že Popper pochopitelně případ od případu může být přistižen a usvědčen z nedostatečné historicko-filologické erudice (co mě naplňuje spíše velkým obdivem k Popperovi, je, jak relativně málo těch případů je a jak jsou relativně málo významné s přihlédnutím k tomu, jak velký diletant Popper byl, když se pustil do práce, a za jakých okolností na *Otevřené společnosti* pracoval: bez grantu, bez volna, nucen průběžně vyučovat v cizím jazyce věci, které neměl vystudované – a byl hotov za dva roky). Jsou-li tedy případ od případu jeho závěry nepravdivé, je třeba je odmítnout. Ale toto odmítnutí nemá být odmítnutím interpretačního východiska, nýbrž jen kritikou lokálních nepravd v Popperových závěrech (z nichž některé – nejspíš většina – jsou způsobeny deficitem v Popperově historicko-filologické erudici, v jeho obeznámenosti s dobovými reáliemi).

Potud kritika *nepravdivosti* některých Popperových soudů. Jak se to nyní má s *plodností* jeho východisek a přístupů? Nuže, pokud po oddělení nepravd zbývá v tom, co Popper o Platónovi ukazuje a říká, aspoň něco nového a zajímavého (např. jeho výklad Platóna jako geniálního sociálního teoretika), měli bychom říci, že Popperovo neobvyklé hledisko je plodné a potud i *legitimní* (kolik přesně toho pravdivého po takové

operaci zbývá, na to se názory mohou lišit, ale snad žádný z Popperových kritiků mimo Voegelina mu neupírá aspoň dílčí úspěšnost). Popper ostatně říká, že mu nejde o vyvážený souhrn všeho, co se o Platónovi dá pravdivě říci, nýbrž pouze o ukázání, jak se jeho odkaz jeví právě ze zvoleného specifického hlediska.⁴⁵

Podívejme se nyní na několik pasáží, v nichž Popper sám vyjadřuje onu koncepci interpretace (založenou na rozlišení mezi hlediskem a soudem), kterou jsem výše předložil. Cituji je poněkud obšírněji i proto, aby čtenář mohl posoudit, zda má Stránský pravdu, když říká, že Popper svou heuristiku (a metodologii vůbec) nikde neobhájuje. Patří k nim:

(1) ohledně toho, že interpretační hledisko není pravdivé ani nepravdivé a že jeho hodnota je v plodnosti:

„[H]istorickou interpretaci nelze nikdy testovat [...] jako běžnou vědeckou hypotézu. Interpretace je především *hlediskem*, jehož hodnota spočívá v jeho produktivnosti: v jeho schopnosti osvětlit historický materiál, vést nás k objevování dalšího materiálu a pomoci nám jej smysluplně uspořádat a sjednotit.“⁴⁶

(2) ohledně toho, že bez hlediska není možné postupovat za to, co je dáno:

„Ani věda není pouhý, souhrn faktů. Je to přinejmenším soubor a jako takový je závislá na zájmech sběratele, na jeho hledisku.“⁴⁷

45 Popper 2015, s. 28. Viz též Popper 2000, s. 120.

46 Popper 2011, s. 175.

47 Popper 2015, s. 249.

„To ukazuje, že je nejen nemožné vyhnout se výběrovému hledisku, nýbrž také to, že je zcela nežádoucí se o to pokoušet: neboť kdybychom tak mohli učinit, nezískali bychom ‚objektivnější‘ popis, nýbrž pouhou snůšku vůbec nesouvisejících tvrzení. Hledisko je nezbytné a naivní pokus vyhnout se mu může vést jen k sebeklamu a k nekritickému užívání hlediska, jehož si vůbec nejsme vědomi. To je pravda obzvláště v případě *historického popisu* [...]“⁴⁸

(3) ohledně toho, že hledisko je založeno na zájmu, ale že zájem neznamená připsání nepravdivosti:

„[...] jediným východiskem z této složité situace je vědomě zavést do vlastní historie [tedy i do dějin filosofie – J. M.] *předběžné selektivní hledisko*, tj. psát *ty dějiny, které nás zajímají*. Neznamená to, že můžeme překrucovat fakta, aby zapadala do rámce našich předem utvořených představ, nebo že můžeme nechávat stranou ta, která do něj nezapadají. Naopak, všechny dostupné doklady, které se vztahují k našemu hledisku, mají být pozorně a objektivně zváženy [...]“⁴⁹

(4) ohledně toho, že z netestovatelnosti hlediska (z toho, že nelze stanovit jeho pravdivost, nebo nepravdivost) plyne jejich pluralita:

„Takové selektivní hledisko neboli ohnisko historického zájmu, které nelze formulovat jako testovatelnou hypotézu, budeme nazývat *historickou*

interpretací. [...] Je možné interpretovat dějiny například jako dějiny třídního boje nebo boje ras o nadvládu, jako dějiny náboženských idejí, jako dějiny boje mezi ‚otevřenou‘ a ‚uzavřenou‘ společností nebo jako dějiny pokroku vědy a průmyslu. To jsou všechno více či méně zajímavá hlediska a proti nim *jako takovým* nelze nic namítat. Historiciisté je však nepředkládají jako hlediska; nevidí, že tu nutně existuje pluralita interpretací, které jsou v zásadě na stejné úrovni [...] co do libovlnosti (třebaže některé z nich se mohou vyznačovat *plodností* [...]).“⁵⁰

A Popper uzavírá: „Východiskem [...] je zřejmě jednak mít jasno o nezbytnosti přijmout nějaké hledisko, jednak toto hledisko jasně formulovat a být si stále vědom, že je jen jedním z mnoha [...]“⁵¹

Popper tedy není metodologicky naivní; naopak, ve srovnání s mnohými filologickými profesionály (rozhodně tehdy, zčásti asi i dnes) se vyznačuje poměrně jasnou a přesvědčivou představou o povaze filologické práce. Můžeme tu vidět i jistou paralelu s jeho filosofií přírodních věd: interpretační hledisko je libovolné, nemá smysl starat se o jeho původ nebo se přít o jeho správnost. Co má smysl, je starat se o jeho plodnost či produktivitu: o to, zda nám umožní nově osvětlit historický materiál, všimnout si věcí, které nám dříve unikly, a najít smysluplné souvislosti, které jsme předtím nechápali.

48 Popper 2015, s. 251. Viz též Popper 2000, s. 121.

49 Popper 2000, s. 120.

50 Popper 2000, s. 120–121.

51 Popper 2000, s. 121.

Podívejme se nyní na druhou Stránského výtku, totiž že Popper nevěnuje pozornost dramatické stránce Platónových děl a že postavu Sókrata chápe zcela jednoduše jako tlumočníka Platónových názorů. Budeme se tu zajímat o dvě věci: (i) zda je to důležité a (ii) zda je to pravda.

Ohledně (i) můžeme být s přihlédnutím k předcházejícímu výkladu rychle hotovi: „dramatické“ i „argumentové“ čtení Platóna jsou dva přístupy, u nichž se nemá smysl přít, který z nich je správnější. Správný není, jak již víme, ani jeden: jejich výtečnost nespočívá ve správnosti, nýbrž v plodnosti, přičemž můj názor je, že přínos výlučně „dramatického“ čtení, tzn. takového čtení, které odmítá věnovat pozornost filosofické argumentaci, bude pro dějiny filosofie jen velmi omezený. Naopak běžné (tzn. neusilující o metodologickou hegemonii) přihlídnutí k dramatické situaci dialogu všude tam, kde je to přínosné, je banalita, o níž je ztrátou času se bavit.

Ohledně (ii) bych rád řekl, že to je pravda jen do jisté míry. Popper rozhodně věnuje určitou pozornost vybraným dramatickým aspektům textu (což ostatně Stránský připouští), tak jako každý čtenář Platóna kromě krajně jednostranných „argumentistů“. ⁵² A vztahu Sókratés–Platón Popper také věnuje

značnou pozornost: můžeme si dokonce vzpomenout, že podle Robinsona byl Popperův výklad tohoto vztahu nejjasnější a nejpřesvědčivější ze všech dosud podaných. ⁵³ A ke vztahu autor Platón – dramatická postava Sókratés má Popper také dost co říci – nepatří to sice podle mě k nejlepším partiím Popperovy knihy, ale není tak docela pravda, že se tomu nevěnuje.

Řekl bych, že Stránský měl možná na mysli něco jiného: Popperovu ochotu považovat za Platónův názor to, co se mu jeví jako *vítězná argumentační linie* nebo i jiný (rétorický, myto-poetický apod.) *vítězný persuzivní výkon* dialogu či jeho pasáže. ⁵⁴ S takto formulovanou charakteristikou Popperovy práce bych souhlasil – můžeme takový způsob čtení nazvat *přímý*. Tento přístup se může jevit jako málo sofistickovaný v porovnání s různými pokusy o ironický či alegorický výklad – ale i zde ovšem platí „po ovoci poznáte je“. Nebezpečí alegorie jsou dobře známa („cokoli může znamenat cokoli“) a přínosy ironizujícího přístupu zatím podle mého mínění nejsou takové, aby ospravedlňovaly jeho celkové upřednostňování na úkor četby přímé (i když ovšem ospravedlňují rozhodně – jak ostatně dosvědčuje i autora vlastní badatelská činnost – jeho pěstování *vedle* četby přímé jako další z přínosných, případ od případu snad i upřednostněníhodných interpretačních možností).

52 Bylo by ostatně historicky značně pochybné se domnívat, že v Popperově době *ještě nebylo známo* dramatické čtení Platóna (srv. Stránský 2013b, s. 9, pozn. 30): nebyl znám dogmatický „dramatismus“ (který sám byl reakcí na dogmatický „argumentismus“), ale čtení Platóna bylo plně pozornosti k dramatickým situacím v dialozích.

53 Viz pozn. 23 výše.

54 To, že pak nositelem těchto vítězných linií v textu velmi často bývá postava jménem Sókratés, je z hlediska tohoto popisu vedlejší.

Závěrem tedy shrňme: Popperova kniha je rozhodně svérázná a přívrženci poklidného hlavního proudu k ní asi vždycky budou hledat přístup jen nesnadno. Zároveň ale platí, co říkali její čtenáři jako Hackforth, Robinson či Ryle: že jde o zásadní badatelský přínos a že s ní napříště musí vážně počítat všichni, kdo chtějí studovat Platóna. Jako v jiných velkých knihách ani v této není všechno správně a každý nebude se vším souhlasit. Bylo by ale naprosto mylné připisovat eventuální nedostatky Popperově metodologické naivitě: naopak, co do jasnosti o celkové povaze dějepisné a filologické práce patří Popperovo stanovisko

k těm propracovaným a dosud dobře obhajitelným.

Konkrétně pak z Popperových obecných myšlenek o historické interpretaci plyne, že by bylo sebeklamem domnívat se, že k dochovanému materiálu lze přistupovat nezaujatě. Popper nejde tak daleko jako Patočka, aby tvrdil, že jde nutně dokonce o zaujatost ve smyslu „úcty a pohrdání, lásky a nenávisti, obdivu a lítosti“⁵⁵; podle Poppera jsou takto utvářené postoje jen volitelné, nepovinné možnosti mezi dalšími legitimními variantami interpretačního přístupu. Shoduje se ale s Patočkou v tom, že dějinami je pro nás to, co je „pojato *námi* do okruhu našich aktuálních bojů a tendencí“⁵⁶. —————

55 Patočka 1996, s. 39.

56 Tamt.

BIBLIOGRAFIE

- Bambrough, R. (1967). *Plato, Popper and Politics: some contributions to a modern controversy*. New York: Barnes & Noble.
- Barnes, J. (1976). „A Historical Approach to the Republic“. *The Classical Review* 26, s. 205–207.
- Crossman, R. H. S. (1937). *Plato To-day*. London: Allen & Unwin.
- Čermák, V. (1992). *Otázka demokracie: 1) demokracie a totalitarismus*. Praha: Academia.
- Čermák, V. (1995). „Platón – opravdu nepřítel otevřené společnosti?“ *Politologický časopis* 2, s. 275–284.
- Fite, W. (1934). *The Platonic Legend*. New York: Scribners.
- Friedländer, P. (1928–1930). *Platon*, 2. sv. Berlin: Walter de Gruyter.
- Greene, W. Ch. (1953). „Platonism and its Critics“. *Harvard Studies in Classical Philology* 61, s. 39–71.
- Hackforth, R. (1947). „Plato’s Political Philosophy“. *The Classical Review* 61, s. 55–57.
- Hacohen, M. H. (2000). *Karl Popper: The Formative Years 1902–1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jirovský, J. (2006). *Popperova kritika Platóna – pokus o kritické zhodnocení*. Bakalářská diplomová práce, FF MU Brno.
- Levinson, R. B. (1953). *In Defense of Plato*. Cambridge: Harvard University Press.
- Moural, J. (1997). „Karl Popper česky“. *Kritický sborník* 17, s. 47–60.
- Patočka, J. (1996). *Péče o duši*, I. Praha: OIKOYMENH.
- Popper, K. R. (1935). *Logik der Forschung: zur Erkenntnistheorie der modernen Naturwissenschaft*. Wien: J. Springer.
- Popper, K. R. (1945). *The Open Society and its Enemies*, 2. sv. London: G. Routledge & Sons, Ltd.
- Popper, K. R. (1950). *The Open Society and its Enemies*. Princeton: Princeton University Press.
- Popper, K. R. (1974a). „Autobiography“. In: P. A. Schilpp (ed.), *The Philosophy of Karl Popper*. La Salle: Open Court, s. 3–181.
- Popper, K. R. (1974b). „Wild on Plato and The Open Society“. In: P. A. Schilpp (ed.), *The Philosophy of Karl Popper*. La Salle: Open Court, s. 1159–1162.
- Popper, K. R. (1994a). *Bída historicismu* (přeložila J. Odehnalová). Praha: OIKOYMENH.
- Popper, K. R. (1994b). *Otevřená společnost a její nepřátelé, I: uhranutí Platónem* (přeložil M. Calda). Praha: OIKOYMENH.
- Popper, K. R. (1994c). *Otevřená společnost a její nepřátelé, II: vlna prorocství – Hegel, Marx a co následovalo* (přeložila J. Odehnalová). Praha: OIKOYMENH.

- Popper, K. R. (1995). *Věčné hledání: intelektuální autobiografie* (přeložila J. Odehnalová). Praha: OIKOYMENH/Prostor/Vesmír.
- Popper, K. R. (1997). *Logika vědeckého bádání* (přeložil J. Fiala). Praha: OIKOYMENH.
- Popper, K. R. (2000). *Bída historicismu* (přeložili J. Odehnalová a J. Moural). Praha: OIKOYMENH.
- Popper, K. R. (2008). *After The Open Society: Selected Social and Political Writings*. London: Routledge.
- Popper, K. R. (2011). *Otevřená společnost a její nepřátelé, I: Platónovo zaříkávání* (přeložili M. Calda a J. Moural). Praha: OIKOYMENH.
- Popper, K. R. (2015). *Otevřená společnost a její nepřátelé, II: vzednutí proroctví – Hegel, Marx a co následovalo* (přeložili J. Odehnalová a J. Moural). Praha: OIKOYMENH.
- Robinson, R. (1951). „Dr. Popper’s Defense of Democracy“. *The Philosophical Review* 60, s. 487–507.
- Ryle, G. (1947). „Recenze Popper (1945)“. *Mind* 56, s. 167–172.
- Ryle, G. (1966). *Plato’s Progress*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stránský, J. (2013a). *Platónova politická filosofie*. Magisterská diplomová práce, FF ZČU Plzeň.
- Stránský, J. (2013b). „Platón a Popper aneb Kritika jedné slavné kritiky“. *Filosofie dnes* 5, s. 3–25.
- Taylor, A. E. (1926). *Plato: the Man and his Work*. London: Methuen & Co.
- Thorson, T. L. (1963). *Plato: Totalitarian or Democrat?*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Viceník, J. (1988). *Spory o charakter metodologie vied*. Bratislava: Pravda.
- Voegelin, E. (1954). „Recenze Wild (1953) a Levinson (1953)“. *The Americal Political Science Review* 48, s. 859–862.
- de Vries, G. J. (1952). *Antisthenes Redivivus: Popper’s Attack on Plato*. Amsterdam: North-Holland Publishing Co.
- Wild, J. (1953). *Plato’s Modern Enemies and the Theory of Natural Law*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Winspear, A. D. (1940). *The Genesis of Plato’s Thought*. New York: The Dryden Press.
- Winspear, A. D. (1956). *The Genesis of Plato’s Thought*. 2. vydání. New York: S. A. Russell.
- Winspear, A. D. (1974). *The Genesis of Plato’s Thought*. 3. vydání. Montreal: Harvest House.